

*Selçuklu Tarihini Derinden Etkileyen Bir Olay: Selçuklu-Yabgulu Mücadelesi**

An Incident Influencing Seljuq History Deeply: The Struggle Between Seljuqs and Yabgulular

Sefer SOLMAZ**

ÖZET

Selçukoğulları Selçuk Bey'in oğullarından Mikail'in soyundan gelenler ile Arslan Yabgu'nun soyundan gelenler olmak üzere iki kola ayrılmışlardır. Bunlardan Mikail'in soyundan gelenler Selçuklular şeklinde adlandırılmış ve Büyük Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardır. Arslan Yabgu'nun soyundan gelenlere ise Yabgulular denilmiş ve bunlar da Türkiye Selçuklularını oluşturmuşlardır. Bütün Selçuklu Tarihi boyunca Selçuklular ile Yabgulular arasında bir soğukluk, çekişme, hatta mücadele vardır. Bunun temeli Selçuk Bey'in sağlığına kadar uzanmaktadır. Bu durum Büyük Selçuklular kurulduktan sonra da iç isyanlar ve saltanat mücadeleleri şeklinde devam ettiği gibi Türkiye Selçuklularının ilk zamanlarına kadar sürmüştür ve Türkiye Selçuklu hükümdarlarından iki kişinin hayatına mal olmuştur.

ANAHTAR KELİMELELER

Selçuklu, Yabgulu, Arslan Yabgu, Tuğrul, Kutalmış, Süleyman-şah, I. Kılıç Arslan

ABSTRACT

Seljuqs were divided into two branches as the descents of Mikail and Arslan Yabgu who were the sons of Seljuk Beg. The ones descending from Mikail were called Seljuqs and they established the Great Seljuq Empire. The ones descending from Arslan Yabgu were called Yabgulular and they formed the Turkey Seljuqs. Throughout Seljukian history, there was a standoff, conflict and even a fight between Seljuqs and Yabgulular. The basis of it dates back to the time of Seljuk Beg. This situation not only continued as an internal rebellion and power struggle but also lasted until the early years of Turkey Seljuqs and it also cost the lives of two Turkey Seljuq Sultans.

KEY WORDS

Seljuk, Yabgulu, Arslan Yabgu, Tuğrul, Qutalmish, Suleiman-shah, Kilij Arslan I

* Bu makale Erciyes Üniversitesi tarafından Kayseri'de düzenlenen I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu'nda (27-30 Eylül 2010) bildiri olarak sunulan metnin genişletilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Öğretim Üyesi, sefersolmaz60@hotmail.com

Giriş

Büyük Selçuklu Devleti'ni derinden etkileyen dâhili meselelerin başında isyanlar gelmektedir. Devletin kuruluşundan itibaren ortaya çıkan iç isyanlar Selçuklu tarihini olumsuz yönde derinden etkilediği gibi önemli sonuçlar da doğurmuştur. İzlenen iç ve dış politikalar üzerinde göz ardı edilemeyecek etkiler meydana getirmiştir. İç isyanları önemli bir kısmı ise hanedan üyeleri tarafından çıkarılmıştır. Yarım yüzyıl geçmeden devletin imparatorluk sürecine girmesiyle birlikte diğer Türk devletlerinde de görüldüğü gibi asli unsur olan Türkmenler ikinci plana itilmiştir. Devletin gerçek kurucusu olan Türkmenler kendilerine reva görülen bu muamele karşısında isyan eden hanedan üyelerinin yanında yer almışlar ve bu isyanları desteklemişlerdir. Kimi zaman bu isyanlar iki taraf arasında şiddetli saltanat mücadelelerine, hanedan üyelerinden bazılarının hayatlarını kaybetmesine, bazılarının tutsak alınmasına hatta sürgün edilmesine neden olmuştur.

I. Selçuklu-Yabgulu Mücadelesinin Tarihsel Temelleri

Selçuklu hanedanı Selçuk Bey'in büyük oğlu Mikail'in oğulları Tuğrul ve Çağrı beylere mensup olan "Selçuklular"¹ ve diğer oğlu Arslan Yabgu'ya mensup olan "Yabgulular"² şeklinde iki gruba ayrılmaktadır.³ Tarihsel süreçte bunlar arasında bir soğukluk, münaferet⁴, kırgınlık⁵, ayrılık⁶ ve mücadele vardır. Bunun

¹ Turan 1993a: 53.

² Turan 1993a: 53, 87, 174; Sevim-Merçil 1995: 17. O.Turan tarafından öne sürülen ve Arslan Yabgu'ya mensup olan Türkmenlere "Yabgulular" denildiği görüşüne A. Ateş ve İ. Kafesoğlu itiraz etmişlerdir. Ateş (1965: 517-525) daha ziyade bu kelimenin etimoloji üzerinde durmuştur. Kafesoğlu (1981: 13-19) ise hem bu ifadeyi hem de Arslan Yabgu ile Mikâil'in evladı arasındaki bu tarihsel rekabet ve mücadeleyi kabul etmemektedir. Divitçioğlu ise (1994: 69dn.1) "bahis konusu belgelerde bulunan Yınallular, Mahmutlular gibi başka terimler Ateş'in yorumunu pek haklı göstermiyor. Çünkü Yınallular, İbrahim Yınal'ın, Mahmudiyan ise Sultan Mahmut'un yoldaşlarından (ümera) oluşan özel birlik ya da konatlardır" ifadesiyle Ateş'in görüşlerini eleştirdikten sonra Yabguluların ise Musa Yabgu'ya bağlı olanlar olduğu şeklinde farklı bir görüş öne sürmüştür.

³ Agacanov 2006: 57. Agacanov burada Selçukluların bağımsız iki gruba ayrıldığını birinci grubun başını Arslan Yabgu'nun, ikinci grubun başını da Musa Yabgu ile Çağrı ve Tuğrul Beylerin çektiğini bildirmektedir.

⁴ Togan 1981: 195.

temeli Selçuk Bey'in sağlığına kadar dayanmakta, bütün Büyük Selçuklu Tarihi boyunca devam etmekte⁷ ve Türkiye Selçuklularının ilk zamanlarına kadar sürmektedir. Bu meseleyi tam olarak ortaya koymak için, dönemin olaylarına genel hatlarıyla da olsa değinmek gerekmektedir:

Bilindiği gibi Selçuk Bey'in Mikâil, Arslan Yabgu, Yusuf Yınal ve Musa İnanç Yabgu olmak üzere 4 tane oğlu vardır. En büyük oğlu Mikail bir kale kuşatması sırasında şehit düşmüş ve onun oğulları Tuğrul ve Çağrı öksüz kalmıştır. Öksüz kalan torunlarının eğitimiyle bizzat dedeleri ilgilenmiştir.⁸ Selçuk Bey ölünceye kadar, bu iki torununu yanından hiç ayırmamış, hatta M. A. Köymen'e göre bunların istikbal vaat edeceğine inanmıştır.⁹ Selçuk X. yüzyılın son çeyreğine doğru iyice yaşlanınca, büyük oğlu Mikâil'in artık hayatta olmaması sebebiyle ailenin başına "*Arslan Yabgu*" olarak anılacak olan diğer oğlu Arslan geçmiştir.¹⁰

Karahanlıların, Samanoğullarının başkenti Buhara'yı ele geçirmesi üzerine başları sıkışan Samanoğulları, daha henüz bir devlet haline gelmeyen Selçuk Bey'den askerî yardım talep etti. Bunun üzerine Selçuk Bey, Samanoğullarına oğlu Arslan Yabgu komutasındaki kuvvetlerle üç defa askeri yardımda bulundu.¹¹ İkinci askeri yardım karşılığında Samanoğlu hükümdarı Nuh, Buhara yakınlarındaki Nur Kasabası'nı Selçuklu ailesine otlak ve yaylak olarak verdi (992). Arslan Yabgu ailenin bir kısmıyla Nur Kasabası'na yani Maverâünnehr'e yerleşti¹². Böylece Selçuk ailesi Maverâünnehr'de bir üs elde etmiş oldu. Ancak Selçuk Bey torunları Tuğrul ve Çağrı ile Cend'de yaşamaya devam etti¹³. Tuğrul ve Çağrı dedeleri Selçuk Bey'in vefatına kadar onun yanından ayrılmadı. Selçuk Bey 399 (1009) yılına doğru 100 yaşlarında Cend'de vefat edince¹⁴ artık ailenin resmen ve fiilen lideri Arslan Yabgu oldu.¹⁵ Aslında Selçuk Bey'in yaşlan-

⁵ Sevim-Merçil 1995: 363, 426.

⁶ Cahen 1984: 38-39.

⁷ Köymen 1989a: I, 36; Demirkent 1996: 54.

⁸ Mirhond 1270: IV, 72.

⁹ Köymen 1989a: I, 32, 35; Koca 1997: 48.

¹⁰ Kafesoğlu (1992: 9) Musa İnanç'ın ailenin başına geçen Arslan Yabgu'nun yardımcısı olduğunu, Tuğrul ve Çağrı kardeşlerin ise bey olarak idarede yerlerini aldıklarını öne sürmektedir.

¹¹ Köymen 1989b: 28-29; Turan 1993a: 73-74. Ayrıntılı bilgi için bk. Köymen 1989a: I, 43-61; Usta 2007: 264- 272, 336-340.

¹² Köymen 1989b: 30.

¹³ Turan 1993a: 73-74, 86.

¹⁴ Sadruddin Hüseyinî 1943: 2.

¹⁵ Köymen 1989a: I, 62.

masından sonra onun yerine büyük oğlu Mikâil ailenin başına geçmiştir.¹⁶ Ancak onun unvanının ne olduğu bilinmemektedir.¹⁷ İşte bu dönemde Mikail ile kardeşi Arslan arasında belki de bir olay meydana gelmiş olmalıdır. Aralarında bir anlaşmazlık, çekişme veya hâkimiyet kavgası olmuş olabilir. Bununla ilgili kaynaklarda bilgilere rastlanmıyorsa da bundan sonraki gelişmelere bakıldığında, iki taraf arasında bir soğukluk olduğuna dair bazı ipuçları elde edilmektedir. Mikail'in ölümü üzerine ailenin başına Arslan Yabgu geçmiştir. Ancak bu oldubittiği kabul eden Selçuk, yanında tuttuğu ve özel olarak eğitimleri ile ilgilendiği Tuğrul ve Çağrı'da liderlik kabiliyetini görünce onları ailenin başına geçirmek istemiştir.¹⁸ Bundan dolayı da onları ölümüne kadar hiç yanından ayırmamış adeta amcaları Arslan Yabgu'nun otoritesinden kaçırır gibi bir politika izlemiştir. Bu politikanın bir gereği olarak Arslan Yabgu ailenin bir kısmı ile Nur Kasabası'na giderken Tuğrul ve Çağrı Beyler Cend'de dedelerinin yanında kalmışlardır. Bu durum Arslan Yabgu'nun aslında hiç de hoşuna gitmemişse de ses çıkarmamıştır.

Öyle görünüyor ki, Selçuk ailesi arasında ilk soğukluk ve anlaşmazlık Selçuk Bey'in sağlığında ortaya çıkmıştır. Selçuk Bey, Tuğrul ve Çağrı kardeşleri tutmasına rağmen aralarında bir mücadeleye sebep olmamış, ancak bu durum Arslan Yabgu'nun babasına küserek ondan ayrılıp Nur Kasabasında yaşamasına sebep olmuştur.¹⁹

II. Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Selçuklu-Yabgulu İlişkileri

A. Arslan Yabgu Dönemi Selçuklu-Yabgulu İlişkileri

Selçuk Bey'in 397 (1007)²⁰ veya 399 (1009)²¹ ya da 400 (1009-1010)²² yılları civarında öldüğü öne sürülmektedir. Tuğrul ve Çağrı ise dedelerinin ölümü üye-

¹⁶ Bu durumu Yinanç (1979: 324) "*Mikâil, diğer kardeşleri tarafından, en büyükleri olmak sıfatı ile, bir reis vaziyetinde bulunuyordu*" şeklinde ifade ederken Köymen (1989a: 32) ise "*Selçuk ihtiyarlayarak fiili şeflikten, herhalde kendi arzusu ile çekildikten sonra Selçuklu ailesinin reisi Mikâil olmuştur*" biçiminde dile getirmiştir.

¹⁷ Köymen 1989a: I, 32. Ancak Yinanç (1979: 324) ise Mikail'in Yabgu unvanına sahip olduğunu öne sürmektedir.

¹⁸ Köymen 1989a: I, 35; Köymen 1989b: 31.

¹⁹ Köymen 1989a: I, 35.

²⁰ Köymen 1989a: I, 34; Kafesoğlu 1992: 8; Merçil 1991: 44; Sevim-Merçil: 1995: 17; Merçil 2005: 5; Piyadeoğlu 2011: 28; Uluçay 2012: 54

²¹ Alptekin 1992a: C. 7, 97; Yazıcı 2002: 208; Özgüdenli 2012: 33; Özgüdenli 2013: 53.

²² Cahen 1949: 43-45.

rine Cend'i terk etmişlerdir. Ancak onların Cend'den ne zaman ayrıldıkları tam olarak belli değildir. Tuğrul ve Çağrı Maverünnehr'e gelerek amcaları Arslan Yabgu'nun bulunduğu Nur kasabasına yakın bir bölgeye yerleşmişlerdir.²³ Onlar daha önce Bu iki kardeşin amcalarının yanına değil de ona yakın bir bölgeye yerleşmeleri aralarında sorun²⁴ olduğunu göstermektedir.²⁵ Zaten Tuğrul ve Çağrı Beyler hiçbir zaman direkt amcalarının emri ve otoritesi altına girmemişler ve ona karşı sürekli mesafeli bir şekilde davranmışlardır. Onlar *"daha önce babalarına bağlı olan Türkmen gruplarıyla birlikte ailenin başına geçen Arslan Yabgu'dan bağımsız bir şekilde yaşamaya devam etmişlerdir"*²⁶. Yani Selçukoğulları *"Maverünnehr'de bir Arslan Yabgu'nun, diğeri de Tuğrul ve Çağrı Beylerin yönetiminde olmak üzere iki ayrı topluluk halinde"*²⁷ yaşıyorlardı. Bu durum Arslan Yabgu'nun hoşuna gitmemişse de, belki babası Selçuk'un vasiyeti nedeniyle onlarla direkt bir mücadeleye girmemiştir. Ancak onlar da Arslan Yabgu'nun reisliğine itiraz etmemişlerdir. Bundan dolayı dışarıdan bakıldığında, Tuğrul ve Çağrı Beyler sanki Arslan Yabgu'ya tabi gibi gözükmüşlerdir.²⁸ İki tarafın birbirine karşı böyle davranması, aralarında bir sorunun varlığına işaret etmektedir. Bundan sonraki gelişmeler de buna ışık tutacak niteliktedir.

Selçuklu ailesi Nur kasabasına ilk geldiği zaman burası Samanoğullarının elinde idi. Ancak Samanoğullarının XI. yüzyılın başlarında (1005)²⁹ ortadan kalkmasıyla toprakları; Maverünnehr Karahanlılar'ın, Horasan ise Gaznelilerin olmak üzere paylaşıldı. Maverünnehr Karahanlıların eline geçince, burada yaşayan Selçuklu ailesi de kendilerini Karahanlı topraklarının içinde buldular. Ancak daha önce kendilerine karşı Samanoğullarının safında mücadele eden Selçuklu ailesinin, yeni elde ettikleri topraklar içinde kalması Karahanlıları oldukça tedirgin etti. Bu durum Selçuklu ailesinin de hoşuna gitmedi.³⁰ Bundan dolayı Arslan Yabgu muhtemel Karahanlı saldırılarına karşı kendisine müttetik aramaya başladı ve bunu da bulmayı başardı.

²³ Köymen 1989a: I, 62.

²⁴ Agacanov (2003: 276) Arslan Yabgu ile Tuğrul ve Çağrı Beyler arasında bir husumet olduğunu belirtmektedir.

²⁵ Sevim-Merçil 1995: 18.

²⁶ Piyadeoğlu 2011; 28. Kafesoğlu (1958: 118) *"Selçuk'dan sonra oğulları ve torunları, Türk âdeti üzere, kendilerine bağlı Türkmen boylarını ve diğer kuvvetleri taksim etmişlerdi. Fakat başlarında Arslan Yabgu vardı"* diyerek meseleye farklı bir boyut getirmiştir.

²⁷ Özgüdenli 2012: 34.

²⁸ Köymen 1989a: I, 63.

²⁹ Usta, 2009: 66.

³⁰ Köymen 1989a: I, 66-67.

Karahanlı prenslerden Ali Tekin hapiste iken Karahanlı hükümdarı Arslan Han'ın elinden kaçarak daha önce hâkim olduğu Buhara'ya geldi ve bu bölgeyi istila etti. Arslan Yabgu ile ittifak yaparak Buhara'yı ele geçirdi ve bir beylik kurdu.³¹ Bu ittifak Ali Tekin'in Arslan Yabgu'nun kızı ile evlenmesiyle akrabalığa dönüşerek pekiştirildi. Ancak Arslan Yabgu ile Tuğrul ve Çağrı Beyler arasında ayrılık olduğundan onlar bu ittifaka dâhil edilmedi³². Ali Tekin Arslan Yabgu'nun otoritesini kabul etmeleri için Tuğrul ve Çağrı Beylere baskı yapmaya başladı. Buna engel olması gereken amcaları Arslan Yabgu, Ali Tekin'in iki kardeşi sıkıştırmasını görmemezlikten geldi.³³ Bu durum Arslan Yabgu ile Tuğrul ve Çağrı Beyler arasında gerçekten bir soğukluk ve sıkıntının olduğunu göstermektedir.

Bu sırada Tuğrul ve Çağrı Beyler "Maveraünnehr'in Karahanlı hükümdarı" İlek Nasr Han'ın harekete geçmesi üzerine "doğudaki Talas ve çevresine hükmeden"³⁴ Buğra Han'ın ülkesine sığındılar. Ancak onun kendilerini yakalayıp tasfiye etme girişimi üzerine burada da rahat edemeyeceklerini anladılar.³⁵

Karahanlı topraklarında bulunan Tuğrul ve Çağrı Beyler Karahanlı hükümdarlarından bir taraftan Maveraünnehr'deki İlek Nasr Han, diğer taraftan doğudaki Buğra Han'ın düşmanca hareketleri ve Ali Tekin'in kendilerini sıkıştırması ile adeta bir çember içine alınmışlar ve büyük bir çıkmaza girmişlerdir. Onlar içinde buldukları şartları müzakere ettikten sonra şu karara varmışlardır: Tuğrul Bey, ağırlıklarıyla geçilmesi güç uzak çöllere çekilecek, Çağrı Bey ise batıya sefer düzenleyecekti.³⁶ Çağrı Bey'in oldukça uzak bir mesafede olan ve sonu meçhul batıya, Anadolu'ya karşı böyle bir sefere çıkması onların ne kadar zor bir dönemden geçtiklerini ve ne kadar büyük problemlerle karşı karşıya olduklarını göstermektedir.³⁷

1015-1021 yılları arasında gerçekleştirdiği bu batı seferi ile Kafkasya üzerinden Doğu Anadolu'ya kadar ilerleyen Çağrı Bey, büyük miktarda ganimet ve kuvvet toplayarak geri döndü. Aldıkları ganimetlerle servetleri arttı. Sonu meçhul böyle bir seferi başarı ile tamamladıkları için prestijleri yükseldi ve

³¹ Köymen 1989a: I, 68-69.

³² Turan 1993a: 90; Sevim-Merçil 1995: 18.

³³ Sevim-Merçil 1995: 18.

³⁴ Özgüdenli 2013: 54.

³⁵ Köymen 1989b: 31-32.

³⁶ Özgüdenli 2013: 54-55.

³⁷ Köymen 1989b: 32-33.

kendilerine katılımlar sonucu askerî olarak güçlendiler. Ancak onların bu durumları amcaları Arslan Yabgu'nun hiç de hoşuna gitmemişti. Arslan Yabgu Selçuklu ailesinin şefi olduğu halde kendisi fazla bir şey yapmadan yerinde otururken, yaşça oldukça küçük olan yeğenlerinin ona rağmen böyle büyük bir başarı kazanması onu rahatsız etti. Tuğrul ve Çağrı Beyleri kıskanan ve onların güçlenmelerinin kendisi için tehlikeli olacağı düşünen Arslan Yabgu, onlara nasihat tarzında kuvvetlerinin, Maverâünnehr ve Türkistan hükümdarlarının dikkatini çekeceğini bu sebeple onları dağıtmalarını söyledi.³⁸ Aslında onun onları düşünürcesine yaptığı bu tavsiyenin altında yatan temel neden iki taraf arasındaki soğukluk ve rekabetten dolayı iki kardeşin güçlenmesinden duyulan endişe ve çekememezlik olmalıdır.

1025 yılında o dönemin en büyük devletlerinden olan Karahanlı hükümdarı Buğra Kadir Han ile Gazneli Mahmud, İran-Turan meselelerini görüşmek üzere Maverâünnehr'de bir zirve yaptılar. Burada Kadir Han Selçukluların gücünden kuvvetinden bahsederek bu tehlikeye Gazneli Mahmud'un dikkatini çekmiştir. Hatta Selçukluların Gazneliler için de potansiyel bir tehlike olduğunu belirterek Sultan Mahmud'u onlara karşı kışkırtmıştır.³⁹ Kadir Han'ın bu uyarısı üzerine Gazneli Mahmud, dıştan bütün Selçuklu ailesinin reisi gibi görünen Arslan Yabgu'yu sessiz sedasız tasfiye ederse, onların dağılıp gidecekleri düşüncesiyle bir diplomatik plân hazırladı. Bunun için de Arslan Yabgu'ya bir elçi göndererek Hindistan'a yapacağı bir sefer için askerî yardım meselesini görüşmek istediğini belirterek onu huzuruna Semerkant'a⁴⁰ davet etti.⁴¹

Bunun üzerine Arslan Yabgu 300 kişiden oluşan seçme bir birlik ve oğlu Kutalmış ile Gazneli Mahmud'un huzuruna vardı. Arslan Yabgu onuruna verilen ziyafette Gazneli Mahmud Hindistan'a yapacağı bir sefer için ne kadar askerî yardımda bulunabileceğini sorarak onun askerî gücünü öğrenmeye çalıştı. Arslan Yabgu'nun umduğundan daha fazla bir askerî güce sahip olduğu kanaatine varan Gazneli Mahmud, onu tasfiye etmek için harekete geçti. Gece yarısı

³⁸ Köymen 1989b: 33; Turan 1993a: 90-91; Koca 1997: 56.

³⁹ Râvendî 1999: I, 86-87; Turan 1993a: 91-92; Köymen 1989b: 30-31; Divitçioğlu 1994: 67. Ayrıntılı bilgi için bk. Köymen 1989a: 73-78.

⁴⁰ Özaydın 1991: 403.

⁴¹ Râvendî 1999: I, 87; Reşidü'd-din Fazlullah 2010: 73; Köymen 1989a: I, 79-80.

Arslan Yabgu, oğlu Kutalmış ve adamlarını tutuklatarak Hindistan'daki Kalencer Kalesi'ne gönderir (1025). Yolda sadece Kutalmış kaçarak canını kurtardı.⁴²

Arslan Yabgu yedi yıl boyunca bu kalede hapsedilmiştir. Bu süre içerisinde sadece oğlu Kutalmış, babasını kurtarmaya çalışmıştır. Babasını kurtarmak için kale civarında dolaşan Kutalmış 1032 yılında onun öldüğünü haber alınca Selçukluların yanına dönmüştür⁴³.

B. Üçlü Kolektif Şeflik Sistemi Döneminde Selçuklu-Yabgulu İlişkileri

Arslan Yabgu'dan sonra Selçukoğulları'nın başına Tuğrul ve Çağrı Beyler geçmişti. Ancak Ali Tekin, Selçuk Bey'in oğlu Yusuf Yınal'a Tükmenler'in reisliğini verip, onu Yabgu ilan ederek iki kardeşe karşı kıskırttı. Yusuf Yınal'ın Ali Tekin tarafından öldürülmesinden sonra Tuğrul ve Çağrı Beyler, Selçuk Bey'in diğer oğlu Musa İnanç'ın da aynı şekilde kıskırtılabileceği düşüncesiyle, ona Yabgu unvanı vermek suretiyle yönetime katılmasını sağlayarak kendi yanlarına çekmiş oldular. Böylece bir dış tesir sonucunda Selçuklularda *Üçlü Kolektif Şeflik Sistemi'nin*⁴⁴ temelleri atılmış oldu. Dışarıdan ailenin başında Musa İnanç Yabgu var gibi göründüyse de, fiilî idare Tuğrul ve Çağrı Beylerin elindeydi.⁴⁵ Bu durum devlet kuruluncaya kadar bu şekilde devam etti.

Bu dönemde de Selçuklular ile Yabgulular arasındaki ilişkilerin soğuk ve sorunlu olduğu görülmektedir: Arslan Yabgu'nun hile ile Gazneli Mahmud tarafından tutsak alınması karşısında, Tuğrul ve Çağrı Beyler amcalarını kurtarmak şöyle dursun, Gaznelilere bir elçi göndererek⁴⁶ bu olayı protesto etmek ihtiyacını bile duymadılar.⁴⁷ Arslan Yabgu'nun tutsaklığı konusunda böyle duyarsız kalan Tuğrul ve Çağrı Beyler, aslında hanedan üyelerine karşı yapılan bir saldırı ve tecavüze karşı asla böyle davranmamışlar ve hemen tepki göstermiş-

⁴² Râvendî 1999: I, 88-89; Reşidü'd-din Fazlullah 2010: 74-78; Aksarayî 2000: 7-8; Köymen 1989a: I, 80-88.

⁴³ Râvendî 1999: I, 89-91; Reşidü'd-din Fazlullah 2010: 79; Köymen 1989b: 31

⁴⁴ Dönemin çağdaş müellifi Beyhakî (1371: 641)'nin 1035 yılında Selçuklular tarafından Gaznelilere Musa İnanç Yabgu, Tuğrul ve Çağrı Beyleri temsil etmek üzere üç elçi gönderildiğini belirtmesi Üçlü Kolektif Şeflik Sisteminin varlığını göstermektedir.

⁴⁵ Köymen 1976: 4-5; Köymen 1989b: 34-35; Merçil 1991: 45; Koca 1997: 59.

⁴⁶ Özaydın (1991: 403) Tuğrul ve Çağrı Beylerin, Sultan Mesud döneminde ondan Arslan Yabgu'nun serbest bırakılmasını istediklerini öne sürüyorsa da, onların böyle bir talebinin olması olayların gelişim seyrine göre mümkün değildir.

⁴⁷ Köymen 1989b: 34; Koca 1997: 58, dn. 90.

lerdir.⁴⁸ Onların Arslan Yabgu'nun tutsak alınması karşısında sessiz kalmalarının altında yatan temel neden, iki taraf arasındaki soğukluk ve ayrılıktır.

Arslan Yabgu'nun tutsak alınması üzerine fiilî olarak Selçuklu ailesinin başına Tuğrul ve Çağrı Beyler geçmişlerdir. Bu durum Selçuklu ailesi tarafından da kabul edildi. Ancak Arslan Yabgu'ya mensup olmalarından dolayı Yabgular olarak adlandırılan 4 bin çadır halkı, onların liderliğini benimsemeyerek ve onlara tabi olmaktan kaçınarak⁴⁹ Horasan'a yani Gazneli topraklarına sığınmışlardır.⁵⁰ Yabguların Tuğrul ve Çağrı Beylerin liderliğini kabul etmeyerek Maverâünnehr'den ayrılması Selçuklular ile Yabgular arasındaki iç çekişmenin somut delillerinden birisidir.⁵¹

III. Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluşundan Sonra Selçuklu-Yabgulu İlişkileri

A. Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Yabgulu İlişkileri

Yabguların ailenin başına geçen Tuğrul ve Çağrı Beylerin otoritesi altına girmemek için, buldukları bölgeyi terk edip Horasan'a göçmelerine karşın, Kutalmış'ın Selçuklu ailesinin yanına dönerek iki kardeşin hâkimiyetini benimsemesi, muhtemelen onun geleceğe dair planları ile ilgili olmalıdır. Devlet kuruluncaya kadar geçen süre içerisinde Kutalmış, Tuğrul ve Çağrı Beylerin aile üzerindeki liderliğini kabul etmiştir.

1038 Serahs Zaferi ile devlet kurulup Tuğrul Bey hükümdar olunca Üçlü Kolektif Şeflik Sistemi sona ermiştir. 1040 Dandanakan Zaferi'nden sonra Tuğrul Bey yeniden tahta oturtularak resmigeçit töreniyle selamlandı. Bir süre sonra Merv'de toplanan kurultayda devletin fethedilen topraklarıyla birlikte fethedilecek⁵² toprakları da Tuğrul Bey, Musa Yabgu ve Çağrı Bey arasında paylaştırıldı. Buna göre; Tuğrul Bey sultan sıfatı ile Nişabur, merkez olmak üzere Irak-ı

⁴⁸ Nitekim Tuğrul ve Çağrı Beylerin diğer amcaları Yusuf Yınal'ın Ali Tekin, Musa İnanç Yabgu'nun oğlu Hasan'ın da Bizanslılar tarafından öldürülmelerine anında cevap vererek öçlerini aldıkları bilinmektedir.

⁴⁹ Sümer 1999: 96.

⁵⁰ Köymen 1976: 4; Köymen 1989b: 34-39.

⁵¹ Köymen 1989b: 34.

⁵² Bu durumu Agacanov (2006) "gerçekten de bu artık fethedilen toprakların paylaşımı olmayıp, bir sonraki Selçuklu fetihlerinin yönü ve kapsamını belirlemek anlamına geliyordu" şeklinde açıklamıştır. Özgüdenli (2006: 53) ise toplanan kurultayda "o zamana kadar fethedilen toprakların yanı sıra fethedilecek topraklar da hanedan üyeleri arasında paylaştırıldı" biçiminde ifade etmektedir. Ayrıca bk. Özgüdenli 2013: 87.

Acem yani ileride fethedilecek batı bölgelerini almış, muhtariyet tarzında Yabgu unvanı ile amcası Musa Yabgu'ya Herat merkez olmak üzere Bust, Herat, İsfizar, Bûşenc ve Sîstan ile çevresinde fethedilecek güney bölgelerini ve Melik unvanı ile kardeşi Çağrı Bey'e de Merv merkez olmak üzere Serahs Belh Horesan'ın Ceyhun ile Gazneli toprakları arasında kalan doğu bölgelerini vermiştir. Aslında merkezîyetçi bir sistem düşünen Tuğrul Bey, devletin kuruluşundaki üstün hizmetlerinden dolayı amcası ve kardeşine feodal haklar vermek durumunda kalmıştır.⁵³ Hanedanın ikinci derecedeki üyelerinden⁵⁴ İbrahim Yınal, Yakutî, Alp Arslan ve Kutalmış'ı önce merkezde kendi yanında tuttu. Tuğrul Bey daha sonra bunları bazı bölgelerin fethi ile görevlendirdi. Çağrı Bey'in büyük oğlu Kavurd'u ise Tabes ve Kirman dolaylarının fethine memur etti. İbrahim Yınal'ı Kuhistan, Hemedan ve Dînever'e, Yakutî'yi Ebher, Zencan ve Azerbaycan'a Kutalmış'ı ise Cürcan ve Damgan (Damegan)'a gönderdi.⁵⁵

Arslan Yabgu'nun ölümünden sonra Yabgulular ile Selçuklular arasındaki soğukluk ve ayrılık devam etmesine rağmen Kutalmış Selçukluların hizmetine girdi. Ancak yine de kendisine feodal hakların verilmemesine hissettirmesine de içermiş olmalıdır. Kutalmış bütün bunlara ses çıkarmamış, bundan dolayı da başkentin Nişabur'dan Rey'e nakledilmesinden sonra, batıya karşı yapılan fetih hareketlerinde kendisi ve kardeşi Resul Tekin görevlendirilmiştir. Bu iki kardeş Cürcan ve Damgan yani Hazar Denizi'nin güney bölgelerinin fethine memur edilmişlerdir.⁵⁶ Onların görevlendirilmesinin nedeni olarak da Kutalmış'ın babasının ölümü üzerine, Tuğrul ve Çağrı Beylerin yanına dönerek onların hizmetine girmesi ve onlarla beraber hareket eder görünmesi olmalıdır. Devletin kurulmasıyla Tuğrul Bey'in hükümdarlığı karşısında da kendisini yeteri kadar güçlü hissetmediğinden⁵⁷ sessiz kalan Kutalmış'ın bu tavrı, artık Selçuklular tarafından Selçuklu-Yabgulu çekişmesinin sona ermesi şeklinde yorumlanmış ve ona da diğer hanedan üyeleri gibi görevler verilmiştir. Nitekim bunlardan birisi de 1045 yılında Kutalmış komutasında gönderilen Selçuklu ordusunun Gence önlerinde Gürcü, Ermeni ve Rumlardan oluşan Bizans ordusunu yenil-

⁵³ Turan 1993a: 106.

⁵⁴ Kafesoğlu 1992: 19. Kafesoğlu burada hanedanın ikinci derecedeki üyelerinin Tuğrul Bey'in emrinde olduklarını da belirtmektedir.

⁵⁵ Râvendî 1999: I, 102-103; Reşidü'd-din Fazlullah 2010: 94-96; Bundarî, 1999: 6; Turan 1993a: 106-107; Kafesoğlu 1992: 19; Özgüdenli 2006: 73; Sevim-Merçil 1995: 2; Koca 1997: 81; özgüdenli 2013: 87-88.

⁵⁶ Sevim 1993: 49.

⁵⁷ Kesik 2001: 97.

giye uğrattığı Anadolu seferidir. Bundan sonra da Kutalmış'ın Azerbaycan ve Anadolu'da fetih hareketlerinde bulunduğu görülmektedir.⁵⁸

Tuğrul Bey'in 1050'lerden sonra devleti daha da merkezîleştirmeye çalışmasından⁵⁹ dolayı, Arslan Yabgu'nun oğulları'nın yaptıkları hizmetlere karşılık olarak kendilerine bir hâkimiyet sahasının verilmemiş olması, onların isyan etmelerine neden oldu. Önce Kutalmış'ın kardeşi Resul Tekin isyan etti (1057). Tuğrul Bey, Musul seferinde iken Resul Tekin Basra, Ahvaz ve Şiraz taraflarını istila etti. Musul'dan dönen Tuğrul Bey, bu bölgenin valisi Hezaresb'i Resul Tekin üzerine gönderdi. Resul Tekin mağlup ve esir edilmesine rağmen Halife'nin de araya girmesiyle affedildi.⁶⁰

1. Kutalmış'ın İsyanı

Tuğrul Bey, Abbasi Halifesinin kızı Seyide Hatun ile nikâhlandı ve gelini almak için Bağdad'a doğru harekete geçeceği sırada İbrahim Yınal'ın isyanının ardından Kutalmış'ın isyanı⁶¹ ile karşılaştı (1061). Hatta o, Kutalmış'ın isyanı ile uğraştığından bir süre Bağdad'a gidemedi. Kutalmış, daha önce isyan etmiş ve affedilmiş olan kardeşi Resul Tekin ile birlikte harekete geçerek 10 bin kişilik bir ordu topladı. Damgan yakınlarındaki Gird-kûh Kalesi'ne kapandı ve üzerine gönderilen Humar-tekın komutasındaki kuvvetleri yenilgiye uğrattı. Bunun üzerine Tuğrul Bey bizzat Gird-kûh Kalesi'ni kuşattı⁶² fakat başarılı olamayarak geri döndü ve Kutalmış ile görüşmesi için Vezir Amidü'l-Mülk Kündûrî'yi görevlendirdi. İki taraf arasında başlayan müzakereler sonuçlanmadan Tuğrul Bey vefat etti. Bundan dolayı Kutalmış ile bir anlaşma sağlayamayan Amidü'l-Mülk başkent Rey'e dönmek zorunda kaldı.⁶³

Görüldüğü gibi önce kardeşi Resul Tekin'in daha sonra da Kutalmış'ın isyan etmesi, bunlar ile Selçuklular arasındaki soğukluk ve çekişmenin sona ermediğini göstermektedir. Kaynaklarda Kutalmış'ın bu dönemde isyan nedeniy-

⁵⁸ Turan 1993a: 129-130.

⁵⁹ Özgüdenli 2006: 62-63.

⁶⁰ Kafesoğlu 1958: 123-124; Turan 1993a: 136; Köymen 1976: 63-64.

⁶¹ Kutalmış'ın isyanı ve saltanat mücadelesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Kesik: 2001: 97-105.

⁶² Sıbt İbnü'l-Cevzî 1968: 84-85.

⁶³ Sümer 2002: 480-481; Yınanç 1944: 52-53; Sevim-Merçil 1995: 46-47; Kafesoğlu 1958:123; Kafesoğlu 1992: 27-28. Kafesoğlu (1992: 27) burada isyan eden Kutalmış'ın kardeşi Resul Tekin ile "saltanat davasına" kalkıştığını belirtmekte ancak onun isyan etme gerekçeleri ile ilgili olarak hiçbir şey söylememektedir.

le ilgili bilgilere rastlanmamaktadır. Ancak Kutalmış'ın bu dönemde isyan etmesinin asıl nedeninin⁶⁴, Tuğrul Bey'in kendisine veliaht ataması olduğu söylenebilir. Bilindiği gibi bundan kısa bir süre önce Tuğrul Bey ağabeyi Çağrı Bey'in hanımı ile evlenmiş ve kendi çocuğu olmadığından bu hanımın etkisiyle Çağrı Bey'in büyük oğlu Süleyman'ı yerine veliaht tayin etmişti.⁶⁵ İşte Kutalmış veliahtın belirlenmesine karşı çıkmış ve isyan etmiş olmalıdır. Çünkü ona göre devlet kurulmadan önce ailenin başında yaşça en büyük olan babası Arslan Yabgu vardı. Kendisi de onun oğlu olduğuna göre veliahtlık yani hükümdarlık hakkının kendinde olduğunu düşünüyordu.⁶⁶

B. Alp Arslan Dönemi Selçuklu-Yabgulu İlişkileri

1. Kutalmış'ın Alp Arslan İle Saltanat Mücadelesine Girmesi ve Ölümü

Tuğrul Bey'in vefatı üzerine 6 kişi saltanat mücadelesine girmiştir ki, bunlar arasında en güçlü adaylar Kutalmış ve Alp Arslan'dı. Kutalmış zaten Tuğrul Bey'in ömrünün sonlarına doğru isyan etmişti. Tuğrul Bey'in ölümü üzerine harekete geçen Kutalmış Gird-kuh Kalesi'nden indi ve Hemedan ve Rey arasında yaşayan Türkmenlerin yanına giderek onlardan önemli miktarda⁶⁷ bir kuvvet topladı.⁶⁸ Bu sırada kardeşi Resul Tekin de ona katıldı hatta onu Rey üzerine yürümeye teşvik etti.⁶⁹ Rey üzerine yürüyen Kutalmış, 1063'te adına hutbe okutarak sultanlığını ilân etti. Amidü'l-Mülk Kutalmış'ın karşısına çıktı ancak kuvvetleri yenilince askerleriyle birlikte Rey kalesine sığındı ve durumu Alp Arslan'a bildirdi. Bunun üzerine Alp Arslan Erdem kumandasında bir orduyu Kutalmış üzerine gönderdi. Kutalmış, bu orduyu da yenilgiye uğrattı. Bu sırada hazırlıklarını tamamlayan Alp Arslan Merv'den büyük bir ordu ile Nişabur'a doğru harekete geçince Rey Kalesi'ni muhasara etmekle uğraşan Kutalmış, onun üzerine doğru yürüdü. Damgan'a varan Alp Arslan Kutalmış'a mektup göndererek isyana son vermesini istedi. Bu teklifi kabul etmeyen Kutalmış

⁶⁴ Koca (1997: 120, 123) Kutalmış'ın, Tuğrul Bey'in takip ettiği merkezîyetçi devlet anlayışı sonucu olarak, kendi idaresine belli bir bölge verilmediği için isyan ettiğini belirtmektedir.

⁶⁵ İbnü'l-Esîr 1991: C.10, 26; Turan 1993a: 147.

⁶⁶ Merçil 1992: 115; Alptekin 1992b: C. 8, 211; Kesik 2001: 97.

⁶⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî (1968: 126) Kutalmış'ın ordusunun sayısını 50 bin, İbnü'l-Adim (1989: 13) ise 90 bin kişi olarak vermektedir.

⁶⁸ Agacanov (2006: 134) "İsrail (Arslan Yabgu) evladının Selçuklu tahtı üzerinde hak iddia etmesi, Tuğrul Bey ve halefi Alp Arslan'ın siyasetinden hoşnutsuz olan Oğuz ve Türkmenlerin önemli bir kesimince desteklendi" diyerek Türkmenlerin Kutalmış'a destek vermesinin temel nedenini ortaya koymaktadır.

⁶⁹ Sümer 2002: 481.

iki ordunun karşılaşacağı Damgan civarındaki Milh vadisini su akıtarak bataklık haline getirtti. İlm-i nücûma (astroloji) vakıf olan Kutalmış⁷⁰, o günün kendisi için kötü bir gün olacağı sonucunu çıkararak savaş gününü geciktirmek istedi. Alp Arslan'ın ordusuyla bu bataklık araziden geçemeyeceğini sanıyordu. Ancak Alp Arslan ordusuyla sözü edilen bataklığı geçip Kutalmış'ın kuvvetleri karşısında savaş için saf tuttu. Bu savaşta Kutalmış'ın yanında kardeşi Resul Tekin ve Ayboğa ile oğulları Süleyman ve Mansur bulunuyordu. Kutalmış bu günün kendisi için kötü olacağını düşünmesine rağmen savaşı daha fazla geciktiremedi. 1064 yılında iki taraf arasında yapılan savaşta Alp Arslan Kutalmış'ı mağlup etti; Resul Tekin ve oğlu ile Kutalmış'ın oğulları esir edildi. Kutalmış bu mücadelede, hem savaşı, hem saltanatı hem de hayatını kaybetti.⁷¹ Cesedi, Rey'e getirilerek Tuğrul Bey'in yanına gömüldü.⁷²

Kutalmış'ın saltanat mücadelesine katılmasının aslında kendisine göre haklı gerekçeleri⁷³ vardı: Selçuk Bey'in yaşlanmasından sonra ailenin başına en bü-

⁷⁰ Kutalmış'ın ilm-i nücûmu (astroloji) bilmesi karşısında İbnü'l-Esîr (1991: X, 49): "Tuhafıdır ki Kutalmış Türk olduğu halde astroloji(ilm-i nücûm)ye vakıftı ve bu ilmi mükemmel derecede biliyordu" diyerek şaşkınlığını dile getirmiştir. İbnü'l-Esîr'in bu ifadelerinden o dönemde Türkler'in ilm-i nücûm ile uğraşmadıkları anlaşılmaktadır.

⁷¹ Kutalmış'ın akıbeti ile ilgili çeşitli görüşler öne sürülmüştür: Aksarayî (2000: 11) savaş esnasında atının yıkıldığını ve hemen orada öldürüldüğünü, Bundarî (1999: 27) atının tökezlemesi sonucu düşerek öldüğünü, Anonim Selçuk-nâme (1952: 7) savaşta yenildikten sonra kaçmak isterken atından düşerek öldüğünü, İbnü'l-Adim (1989: 13) Kutalmış'ın atından düştüğünü ve daha sonra ölü bulunduğunu, İbnü'l-Esîr (1991: X, 49) savaştan sonra ölü durumda yere atılarak bulunduğunu, nasıl öldüğünün anlaşılamadığını ancak korkudan öldüğünün söylendiğini, Sadruddin Hüseyinî (1943: 22) savaşta bir çok yerinden yaralandığını, Gird-kûh Kalesi'ne doğru kaçtığını ve bir koyun ağılında ölü olarak bulunduğunu, ve Ahmed b. Mahmud (1977: I, 56-57) savaş alanından yaralı olarak kaçtığını ve bir koyun ağılında ölü olarak bulunduğunu ileri sürmektedir. Sibt İbnü'l-Cevzî (1968: 111) ise Kutalmış'ın ölümüyle ilgili biraz daha ayrıntılı şu bilgiyi vermektedir: Kutalmış Alp Arslan ile yaptığı savaşta yenilgiye uğrayınca dağlara yönelip dar geçitlerden geçerek Alp Arslan'a ait kalelerden birinin önüne gelmiş, kale komutanı da onu yakalama emrini vermiştir. Bunun üzerine Kutalmış atıyla kaçarken yere düşmüş, atı da onu ezip geçtiğinden ağır yaralanmış ve aldığı bu yaranın etkisiyle kan kaybından hayatını kaybetmiştir.

⁷² Sibt İbnü'l-Cevzî 1968: 111; Sadruddin Hüseyinî 1943: 21-22; Reşidü'd-din Fazlullah 2010: 107-108; Anonim Selçuk-nâme 1952: 7; Bundarî 1999: 26-27; Aksarayî 2000: 11; Ahmed b. Mahmud 1977: I, 54-57; Kafesoğlu 1958:123; Köymen 1992: 44-46; Sümer 1995: 122; Sevim-Merçil 1995: 48-49; Kesik 2001: 97-105; Agacanov 2006: 136; Koca 1997: 20-28.

⁷³ Reşidü'd-din Fazlullah (2010: 107) Tuğrul Bey'in vefatını duyan Kutalmış'ın: "Saltanat bize ulaşacak.(Zira) bizim babamız (Arslan Yabgu), kavmin iyisi ve önde geleni olup bu nedenle öldürülmüştü" diyerek harekete geçtiğini belirtmektedir. XVI. yüzyıl müelliflerinden Ahmed b. Mahmud (1977: 54) da Kutalmış'ın Alp Arslan karşı mücadeleye başlamasını onun ağzından şu cümlelerle aktarmaktadır: Tuğrul Han'ın yerine ben değil Alp Arslan sultan oldu. Ayrıca ben ondan yaşlı ve saltanata daha layığım. Şimdi onun padişah olup, benim bakıp durmam, doğru

yük oğlu olan Arslan Yabgu geçmişti. Onun tutsak alınmasından sonra da Arslan Yabgu'nun oğlu olması dolayısıyla kendisinin geçmesi gerekiyordu. Ancak Mikâil'in oğulları Tuğrul ve Çağrı Beyler başa geçerek onun hakkını gasp etmişlerdi. Üstelik babası Arslan Yabgu'nun esaretten kurtarılması noktasında kollarını bile kıpırdatmamışlardı. Kendisi de buna ses çıkarmamış hatta ailenin yanına gelerek onların emrine girmişti. Devletin kuruluşundan sonra Arslan Yabgu'nun oğlu olması dolayısıyla kendisinin hükümdar olması icap ediyordu. Ancak burada da ikinci defa hakkı yenilmiş ve Tuğrul Bey hükümdar olmuştu. Tuğrul Bey devleti feodal esaslara göre paylaşmış amcası Musa İnanç Yabgu ile kardeşi Çağrı Beye bazı bölgeler ve muhtariyet vermişti. Kutalmış'a ise hakkı olduğu halde hükümdar olmak şöyle dursun kendisine feodal haklar ile bir bölge bile verilmemişti. O bunlara da ses çıkarmamış ve kendisine verilen görevleri yerine getirmiş ve batıya karşı yapılan fetih hareketlerinde üzerine düşeni yapmıştı. Şimdiye kadar hakkı gasp edilmiş olsa da Tuğrul Bey'in oğlu olmadığından dolayı ondan sonra hükümdar olabileceğini sanıyordu. Ancak Tuğrul Bey'in kendi sağlığında kardeşi Çağrı Bey'in büyük oğlu Süleyman'ı yerine veliaht ataması Kutalmış'ı çileden çıkarmış ve isyan etmesine neden olmuştur. Artık Tuğrul Bey'in vefatı ile kendisine gün doğmuş ve hükümdar olmasıyla da artık iyice gecikmiş olan hakkı telse edilecek ve adalet tecelli edecekti. İşte Tuğrul Bey'in vefatından sonra Kutalmış bu gerekçelerle hükümdar olmak için harekete geçmiştir ki, kendisine göre de bu hareketinde son derece haklıdır.

C. Melik-şah Dönemi Selçuklu-Yabgulu İlişkileri

1. Kutalmışoğullarının Anadolu'ya Gelmeleri

Kutalmış'ın Alp Arslan ile girdiği saltanat mücadelesinde saltanatla beraber hayatını da kaybetmesi, kardeşi Resul Tekin ve oğlu ile Kutalmış'ın oğulları Mansur, Süleyman-şah, Alp İlek (Yülük), Devlet (Dolat)in esir edilmeleri, Selçuklu-Yabgulu ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur. Bunlar esir edilmekle kalmamışlar aynı zamanda tutuklanarak hapse atılmış olmalıdırlar. Çünkü bundan sonra kaynaklarda Kutalmışoğullarının adlarına

değildir. Belki savaş, başımıza ne yazıldığını görmek daha uygun. Er gayret üzerine olur, gayretsiz er, kadından daha aşağılıktır." Agacanov (2006: 134) ise Kutalmış'ın gerekçelerini şöyle ifade etmiştir: "1064 yılında sultan Alp Arslan'a karşı itaatsizliğini beyan eden Kutalmış b. İsrail ayaklandı. Kutalmış bu girişiminde eski Oğuz geleneğine başvurdu. O yeğeni Alp Arslan'a şöyle yazmıştı: 'Saltanatın hukuken bana geçmesi gerekmektedir, zira benim babam (İsrail) en büyük ve (Selçuklu) boylarının önderiydi.'"

tesadüf edilmemektedir. Daha doğrusu 1064-1072 yılları arasında (Alp Arslan'ın hükümdarlığı sırasında) Kutalmışoğullarının nerede oldukları konusunda bilgi yoktur.⁷⁴ Malazgirt Zaferi'nden sonra Alp Arslan komutanlarına Anadolu fetih emrini vermiştir. İşte ancak bundan sonra Anadolu'ya gelen Kutalmışoğulları ile ilgili kaynaklarda bilgilere rastlanmaktadır.

Sultan Alp Arslan'ın, Kutalmış'ın kardeşi ve oğullarını tutsak almasının nedeni, onların Kutalmış'ın öcünü almak için isyan etmeleri veya bir karışıklık çıkarmalarını engellemek olmalıdır. Çünkü Kutalmış bu saltanat mücadelesi esnasında hayatını kaybetmiştir. Bundan dolayı onun oğulları bunun öcünü almak isteyeceklerdir. Zira onlar babalarının hayatını kaybetmesinin nedeni olarak Alp Arslan'ı görmüşlerdir. Bu psikoloji ile onlar tutukluluk zamanlarında Selçuklulara karşı düşmanca tutumlarını içlerinde biriktirmiş olmalıdırlar. Bir fırsatını bulunca da Anadolu'ya gelmeyi başarmışlardır. Onların Anadolu'ya gelişleri ile ilgili çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Ancak burada ağırlık kazanan⁷⁵ Kutalmışoğulları'nın sürgün edilmek⁷⁶ veya kaçmak⁷⁷ suretiyle Anadolu'ya geldiklerini belirtmekle yetinilmiştir. Kutalmışoğulları'nın bir şekilde kaçarak veya sürgün edilmek suretiyle Anadolu'ya gelmiş olmaları aslında Kutalmış'ın ölümünden sonra Selçuklu-Yabgulu ilişkilerinin daha kötüleştiğini, aralarındaki münaferet ve düşmanlığın daha da arttığını göstermektedir. Onlar muhtemelen merkezde isyan çıkarabilecekleri endişesiyle Anadolu'ya sürgün edilmiş olmalıdırlar. Kutalmışoğulları'nın Anadolu'ya sürgün edilmeleriyle Selçuklular bir taşla üç kuş vurmuş olacaklardı. Onların merkezde isyan etmelerinin önüne geçilecek, onların yaptığı fetih hareketleri Büyük Selçukluların hanesine yazılacak, bu fetihler esnasında hayatlarını kaybederlerse de sessiz

⁷⁴ Koca 2003: 34.

⁷⁵ Alptekin 1992b: C. 8, 211.

⁷⁶ Kutalmış'ın Sultan Alp Arslan ile yaptığı savaşta hayatını kaybetmesi üzerine Alp Arslan, onun oğullarını öldürtmek istemiştir. Fakat Vezir Nizamü'l-Mülk hanedan üyelerinin öldürülmesinin uğursuzluk getireceğini belirterek onu bu kararından vazgeçirmiştir. Fakat Kutalmışoğulları'nın yeniden isyan etmelerini önlemek için de onları Anadolu'ya sürgüne göndermiştir. (bk. Aksarayî 2000: 11; Sadruddin Hüseyinî 1943: 22; Ahmed b. Mahmud 1977: II, 144-145; Merçil 1991: 103-104; Koca 2003: 35, dn. 75)

⁷⁷ Kutalmışoğulları Alp Arslan'ın bütün saltanatı boyunca tutuklu kalmışlardır. Alp Arslan'ın ölümünden sonra Melik-şah ile amcası Kirman Meliki Kavurd arasında bir iktidar mücadelesi başlamıştır. İşte bu iktidar mücadelesinin meydana getirdiği karışık ortamdan yararlanan Kutalmışoğulları bir fırsatını bulup kaçmak suretiyle Anadolu'ya gelmişlerdir. (bk. Abu'l-Farac 1987: I, 328; Müneccimbaşı 2001: II, 13; Turan 1979: 202; Turan 1993b: 47, Cahen 1984: 89; Laurent 1988: 222; Merçil 1991: 103-104; Koca 2003: 34)

sedasız onlardan kurtulmuş olunacaktı.⁷⁸ Ama Selçukluların göz ardı bir şey daha vardı. Onların Anadolu'da siyasî bir organizasyon kurma ihtimali ki, bu düşünülmemiş veya önemsenmemiş olmalıdır. İşte Kutalmışoğulları Selçukluların gerekli duyarlılığı göstermedikleri bu ihtimali hayata geçireceklerdir.

2. Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu

a. Süleyman-şah Dönemi Selçuklu-Yabgulu İlişkileri

Anadolu'ya gelen Kutalmışoğulları kısa sürede Türkmenleri etraflarında toplayarak bir siyasî organizasyon kurmayı başardılar. Onların bu başarılarında o dönemde Kavurd isyanı nedeniyle Artuk Bey'in merkeze çağrılması sonucu oluşan otorite boşluğunun ve ortaya çıkan taht kavgaları nedeniyle, Bizans'ın kendi iç işleriyle uğraşmak zorunda kalmasının payı büyüktür. Görüldüğü gibi Anadolu'da ortaya çıkan otorite boşluğu Kutalmışoğulları'nın işine yaramış ve onların rahat hareket edebilmeleri için müsait bir ortam hazırlamıştır. Kutalmışoğulları'ndan Süleyman-şah ve Mansur kardeşler İç Anadolu'ya doğru ilerleyerek Konya'yı ele geçirdikten sonra⁷⁹ fetih hareketlerini sürdürdüler. Sakarya havzasına ulaşan iki kardeş 1075 yılında bölgenin en önemli şehirlerinden olan İznik'i ele geçirerek⁸⁰, Türkiye Selçuklu Devleti'nin temellerini attılar.⁸¹ Türkiye Selçuklularının kuruluşu ile ilgili çeşit görüşler öne sürülmüşse⁸² de bunları tartışmanın yeri burası değildir.

Anadolu o dönemde yani Sultan Melik-şah zamanında Büyük Selçuklulara tabi gözüküyordu.⁸³ Ancak görünüşte Büyük Selçuklulara tâbi gibi bir politika izleyen Süleyman-şah aslında hiç de öyle davranmamıştır. Nitekim bu dönemde Süleyman-şah'ın Sultan Melik-şah'a tabiiyeti ile ilgili somut tabiiyet-metbuiyet ilişkisini gösteren hâkimiyet alametleri gibi deliller mevcut değildir. Süleyman-şah 1075-1085 yılları arasındaki on yıllık süreçte sadece Sultan Melik-şah'ı direkt hedef alacak ve onun tepkisini çekecek faaliyetlere girmemeye çalışmıştır. Böyle davrandığından dolayı da sanki dıştan Büyük Selçukluların me-

⁷⁸ Turan 1979: 202.

⁷⁹ Anonim Selçuk-nâme 1952: 23. Yinanç (1944: 107, 109) Süleyman-şah'ın ilk önce Konya'yı başkent yaptığını ve daha sonra başkentini İznik'e nakledildiğini öne sürmektedir.

⁸⁰ Azimî 1988: 21.

⁸¹ Turan 1993b: 54-55; Koca 2003: 38-39.

⁸² Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ile ilgili ayrıntılı bilgi ve tartışmalar için bk. Kafesoğlu 1981: 1-28; Keskin 1991: 35-42; Keskin 2002: 529-536; Köymen 1993: 71-79; Koca 2006: 23-35.

⁸³ Koca 2003: 54.

liki⁸⁴ gibi görünmüşse de aslında takip ettiği bu güzel politika sonucu kendisi müstakil hareket etmiştir.

Aslında Süleyman-şah'ın başından beri Selçuklu-Yabgulu mücadelesini unutmadığı⁸⁵ ve kurduğu siyasî organizasyon yani devleti belli bir güce ulaşıncaya kadar, Büyük Selçukluların tepkisini çekmemeye çalıştığı ve bu süre zarfında da sınırlarını genişleterek güçlenmeye gayret ettiği görülmektedir. O, Bizans'ın karışıklık içinde olmasından yararlanarak Marmara ve Karadeniz sahillerine doğru ilerlemek suretiyle İstanbul Boğazını kontrol altına aldı. Bu sırada Bizans tahtını ele geçiren Aleksios Komnenos, kendi topraklarına karşı başlayan Norman istilasını nedeniyle, Süleyman-şah ile Dragos (Kırkgeçit) Çayı antlaşmasını yapmak zorunda kaldı. Bu antlaşma ile İzmit Körfezine dökülen Dragos Çayı iki taraf arasında sınır kabul edildi.⁸⁶

1. Süleyman-şah'ın Doğu Politikası

Süleyman-şah Bizans ile yaptığı bu antlaşma ile arkasını emniyete aldıktan sonra yönünü doğuya çevirdi. Çünkü artık belli bir güce ulaşmış ve Büyük Selçuklular ile mücadele edebilecek hale gelmişti. Artık bundan sonra Selçuklu-Yabgulu mücadelesinin üçüncü safhası başlamış oluyordu. Süleyman-şah'ın bu dönemdeki hedefi Suriye idi.

Aslında burada Bizans sınırında kurulan Osmanlılar ile Türkiye Selçukluları arasında bir karşılaştırma yapıldığında, ikincisinin niçin öncelikli hedefinin doğu olduğu sorusuna cevap bulmak mümkündür. Bilindiği gibi XIV. yüzyılın başlarında Bizans sınırında bir gaza beyliği olarak ortaya çıkan⁸⁷ Osmanlı Beyliği politika olarak tekfurlar ve Bizans aleyhine genişleyerek kısa sürede genişlemiş ve büyümüştü. Diğer Anadolu Türk beylikleri birbirleri ile mücadele ederken, Osmanoğulları'nın gaza yapmak suretiyle Bizans topraklarını alarak büyümesi, diğer beyliklerin dikkatini çekmiş ve bu beyliğe karşı onların sempati ve teveccüh göstermelerine neden olmuştu. Bunu sonucunda Karesi toprakları Osmanlılara ilhak edilmiş beyleri de Osmanlı hizmetine girmişlerdir.⁸⁸

Türkiye Selçukluları da Bizans sınırında kurulmuş olmasına rağmen, onlar belli bir güce ulaşıncaya kadar Bizans ile mücadele ederek bazı topraklar aldık-

⁸⁴ Kafesoğlu 1981: 23-24, 27-28; Köymen 1993: 77; ve Koca 2003: 55.

⁸⁵ Üremiş: 2005: 37.

⁸⁶ Anna Komnena 1996: 126; Yinanç 1944: 114; Turan 1993b: 55, 60-61; Koca 2003: 41-43.

⁸⁷ İnalçık 2003: 9.

⁸⁸ Aşıkpaşaoğlu 1985: 48-49; İnalçık 2003: 15; Divitçioğlu 1996: 44, 48.

tan sonra, hemen bu devlet ile antlaşma yapmış ve yönünü doğuya yani Suriye'ye çevirmiştir. O dönemde Suriye'de Sultan Melik-şah'ın kardeşi Tutuş bulunuyordu ve o Büyük Selçuklu iradesini temsil ediyordu. İşte Süleyman-şah'ın Suriye'ye yönelmesinin nedeni de Selçuklu-Yabgulu mücadelesiydi. Çünkü o Selçukluların şimdiye kadar kendilerine yaptıkları haksızlıkları ve zulümleri unutmamıştı. Görüldüğü gibi Selçuklu-Yabgulu mücadelesi, Türkiye Selçuklularının kurulduktan hemen sonra, batıya karşı izlediği fetih politikasını değiştirecek kadar önemli görülmüştür.

Süleyman-şah bu amaçla doğuya doğru bir genişleme politikası gütmeye başladı. Bunun için de güneye doğru ilerleyerek ilk önce Çukurova bölgesine girdi ve 1082 yılında Melik-şah tarafından desteklenen Philaretos'un elinde bulunan ve bir Sugûr ve Avâsım şehri olan Tarsus'u ele geçirmek suretiyle⁸⁹ burada Büyük Selçuklu iradesine karşı ilk darbeyi vurdu. Hatta Süleyman-şah Mısır Fatımîlerinin Trablusşam Şii hâkimi İbn Ammar'a bir elçi göndererek, şehirde dinî ve hukukî hizmetler için ondan kadı ve hatip istedi.⁹⁰ Bundan sonra ileri harekâtına devam eden Süleyman-şah Adana, Misis (Masisa), Anazarba gibi şehirleri peş peşe fethederek kısa sürede Çukurova'ya hâkim oldu (1083).⁹¹ Böylece o sınırlarını Kuzey Suriye'ye kadar genişletmiş oluyordu.⁹²

Süleyman-şah'ın Suriye'ye ulaşabilmesi için Anadolu'yu dış istilalara karşı koruyan önemli şehirlerden birisi olan Antakya'yı alması gerekiyordu. O dönemde şehir Ermeni Philaretos'un elinde idi. Philaretos'un oğlu Barsam babasının Antakya halkına zulmetmesi üzerine şehrin valisi ile anlaşarak Süleyman-şah'ı Antakya'yı zapt etmesi için davet etti. Ordusuyla gizlice Antakya önlerine gelen Süleyman-şah gece şehre girmeyi başararak burasını fethetti (1085).⁹³

Süleyman-şah'ın Antakya'yı ele geçirerek Suriye sınırına dayanması burada bulunan Büyük Selçukluların vasallarını rahatsız etti. Musul ve Halep Arap Emiri Ukayloğullarından Şerefü'd-devle Müslim daha önce buranın hâkimi

⁸⁹ Abû'l-Farac 1987: I, 329; Kafesoğlu 1953: 81.

⁹⁰ Ahmed b. Mahmud, 1977: I, 142; Yinanç 1944: 116; Turan 1993b: 169; Koca 2003: 44; Üremiş 2005: 39. O. Turan (1979: 210-211; Turan 1993b: 69-70) Süleyman-şah'ın bu davranışının Büyük Selçuklular ile olan ailevi ve siyasi rekabet dolayısıyla Abbasîler yerine Fatımîleri tanıdığını göstermesi bakımından önemli bir olay olduğunu belirtmektedir.

⁹¹ Sibt İbnü'l-Cevzî 1968: 229; Azimî 1988: 24.

⁹² Yinanç 1944: 123-124; Turan 1993b: 69-70; Koca 2003: 44-45.

⁹³ Urfalı Mateos 1987: 161; Anna Komnena 1996: 194; Azimî 1988: 24; İbnü'l-Esir 1991: X, 128; Ak-sarayî 2000: 14; Ahmed b. Mahmud 1977: II, 145; Yinanç 1944: 121-123; Turan 1993b: 71-72; Sevim 1981: 81-84; Koca 2003: 45-47; Sevim-Merçil 1995: 424-425; Üremiş 2005: 40-43.

olan Philaretos'tan cizye alıyordu. Şehrin el değiştirmesi üzerine bu defa Süleyman-şah'tan aynı vergiyi istedi ve onu Sultan Melik-şah'a itaat etmemekle suçlayıp tehdit etti. Bunun üzerine Süleyman-şah Müslim'e:

“Sultan'a itaat meselesine gelince itaat benim uygulayıp yapa geldiğim şeydir; hutbeyi onun adına okutur, ülkede sikkeyi de onun adına bastırırım. Sultan'a Allah'ın Antakya ve diğer küffar şehirlerinin fethini ancak kendisinin yüzü suyu hürmetine bana nasip ettiğini bildirdim. Benden önceki Antakya hâkiminin gönderdiği haraca gelince; o bir kâfirdi, bu sebeple hem kendisinin ve hem de adamlarının baş vergisini (cizye) gönderiyordu. Ama ben Allah'a şükür Müslümanım, sana biç bir şey göndermem”⁹⁴

şeklinde bir cevap göndererek onun teklifini reddetti. Bunun üzerine iki taraf arasındaki gerginlik arttı. Süleyman-şah Halep üzerine yürüdü. İki tarafın kuvvetleri Antakya ile Halep arasındaki Afrin Çayı'nın kenarında Kurzâhil denilen mevkide karşı karşıya geldiler. Müslim'in tarafında savaşa başlayan Emir Çubuk komutasındaki Türkmenler, Süleyman-şah'ın safına geçtiler.⁹⁵ Müslim'in savaş düzeni bozuldu ve bu mücadeleyi Süleyman-şah kazandı. Müslim bu savaşta hem mücadeleyi hem de hayatını kaybetti⁹⁶.

Bundan önce Süleyman-şah'ın Büyük Selçuklulara yani Sultan Melik-şah'a karşı güzel bir politika izlediğini belirtmiştik. Müslim ile olan ilişkileri esnasında ona verdiği yukarıdaki cevapta da bu politikayı sürdürdüğü görülmektedir. Bu politikanın esası “Büyük Selçukluları direkt cephe almadan ve sanki onlara bağlıymış gibi görünerek bildiğini okumak” şeklinde ifade edilebilir.

11. Süleyman-şah'ın Büyük Selçuklular İle Mücadelesi ve Ölümü

Müslim'e karşı elde ettiği bu galibiyetten sonra ileri harekâtını sürdüren Süleyman-şah Halep dolaylarındaki bazı şehirleri ele geçirdi, buralara yöneticiler atadı ve imar faaliyetlerinde bulundu. Süleyman-şah'ın bu faaliyetlerine baktığında ele geçirdiği bölgelerde kalıcı olmak şeklinde bir politika izlediği⁹⁷ sonucuna varılmaktadır. Onun Marmara sahillerinden Antakya'ya oradan da Suriye'ye ulaşan hâkimiyeti Büyük Selçuklular ile mücadelesini kaçınılmaz hale

⁹⁴ İbnü'l-Esir 1991: 10, 129. Ahmed b. Mahmud (1977: II, 145) ise Süleyman-şah'ın Müslim'e cevabını: “Antakya'nın Beyi İslâma geldi. Müslüman haraç vermez. Bu senin söylediğin sözü Müslüman olan uygun görmez” şeklinde daha kısa olarak kaydetmiştir.

⁹⁵ İbnü'l-Esir 1991: X, 129; Sibt İbnü'l-Cevzî 1968: 234; Koca 2003: 48.

⁹⁶ Urfalı Mateos 1987: 163-164; Abu'l-Farac 1987: I, 332; Azimî 1988: 25; Münecimbaşı 2001: II, 7; Kafesoğlu 1953: 86-87; Turan 1993b: 73-74; Koca 2003: 47-48.

⁹⁷ Koca 2003: 49.

getirmiştir.⁹⁸ Zaten kendisinin şimdiye kadar izlediği politika sonucu doğruya doğru giriştiği bu fetihler, Büyük Selçuklular ile çatışmayı göze aldığını göstermektedir. Süleyman-şah'ın doğruya doğru hareketlerinin altında yatan en önemli neden de tarihî Selçuklu-Yabgulu münaferet ve mücadelesidir.

Süleyman-şah, Müslim'i ortadan kaldırıp pek çok kaleyi zapt ettikten sonra Halep'e gelip burasını kuşattı. Bunun üzerine Büyük Selçukluların Suriye Meliki olan Tutuş Anadolu fatihi Artuk Bey'i de yanına alarak Süleyman-şah'ın üzerine yürüdü. Tutuş'un üzerine geldiğini haber alan Süleyman-şah, Halep kuşatmasını kaldırarak ordusuyla harekete geçti. Artuk Bey'in kuvvetleriyle takviye edilen Tutuş ile Süleyman-şah'ın kuvvetleri, Ayn Saylam denilen yerde karşı karşıya geldi (4 Haziran 1086). İki Selçuklu hanedan üyesi arasında yapılan bu savaşta başlangıçta tarafların kuvvetleri birbirine eşitti. Ancak Süleyman-şah'ın yanında savaşa giren Emir Çubuk ve Türkmenlerin Türkiye Selçuklu ordusunda ayrılıp Tutuş'un tarafına geçmesi dengenin bozulmasına yol açtı. Kendisine yeni katılımla daha da güçlenen Tutuş, Süleyman-şah'ı yenilgiye uğrattı. Süleyman-şah bu mücadelede hem savaşı, hem de hayatını kaybetti.⁹⁹ Onun oğulları Kılıç Arslan ve Kulan Arslan (Davud), hanımı ve veziri Tutuş tarafından tutsak alındı.¹⁰⁰

Selçuklu-Yabgulu mücadelesi Kutalmış'tan sonra ikinci hanedan üyesinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Bu mücadelede hayatını kaybeden kişinin Kutalmış'ın oğlu Süleyman-şah olması ise kaderin garip bir tecellisi olarak görülebilir. Süleyman-şah'ın bu dönemde Türkiye Selçuklularının hükümdarı olması, aslında bu mücadeleye iki hanedan üyesinin ötesinde iki devletin mücadelesi anlamını yüklemektedir. Bu mücadele bu anlamda da son derece dikkat çekicidir. Babası Kutalmış isyan eden bir şehzade konumunda Alp Arslan ile savaşa girerken, Süleyman-şah da başka bir devletin hükümdarı olarak, Tutuş'un karşısına çıkmıştır. Aslında burada somut olarak kaybeden taraf Süley-

⁹⁸ Turan 1979: 215.

⁹⁹ Süleyman-şah'ın hayatını kaybetmesi ile ilgili iki farklı görüş vardır. Birinci görüş Süleyman-şah'ın savaşı kaybettiğini anlayınca karşı tarafın eline geçmemek için kılıcını karnına sokarak savaş meydanında kendi canına kıydığı şeklindedir. (Anna Komnena 1996: 195; İbnü'l-Esîr 1991: X, 135; Abu'l-Farac 1987: I, 333; Müneccimbaşı 2001: II, 7; Koca 2003: 50. İkinci görüş ise, savaş esnasında Tutuş'un askerleri tarafından öldürüldüğü biçimindedir. (İbnü'l-Adîm 1954; II, 97; Urfalı Mateos 1987: 169; İbnü'l-Esîr 1991: X, 135; Azimî 1988: 25)

¹⁰⁰ Urfalı Mateos 1987: 168-169; Anna Komnena 1996: 195; İbnü'l-Esîr 1991: X, 135; Abu'l-Farac 1987: I, 333; Azimî 1988: 25; Müneccimbaşı 2001: II, 7; Kafesoğlu 1953: 88-90; Turan 1979: 215-216; Turan 1993b: 74-76; Koca 2003: 49-50; Sevim-Merçil 1995: 362-363.

man-şah gibi gözükse de, onun Büyük Selçukluların en güçlü olduğu bir dönemde, onlara rağmen Anadolu'da bir siyasî güç haline gelerek mücadele içine girmesi, genel anlamda Yabgulular açısından başarı olarak görülmelidir.

Savaşın yapıldığı sıralarda Kuzey Suriye'ye gelmiş olan Sultan Melik-şah Halep'i ve daha sonra Antakya'yı teslim aldı. Bundan sonra Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu yeniden Sultan Melik-şah'ın tâbiyeti altına girdi. Tutuş, tutsak aldığı Süleyman-şah'ın oğullarını Melik-şah'a teslim etti o da onları İsfahan'a götürerek hapsedti.¹⁰¹ Böylece Yabgulular ikinci defa tutsaklık hayatı yaşadılar. Sultan Melik-şah'ın, Süleyman-şah'ın oğullarına Anadolu'yu vermediği gibi onları esaret altına alması da, Selçuklu-Yabgulu münaferet ve mücadelesinin sürdüğünü ve süreceğini göstermektedir.

Süleyman-şah'ın Selçuklular ile mücadele esnasında hayatını kaybetmesi ve oğullarının da Sultan Melik-şah tarafından hapse konulmasından sonra Türkiye Selçuklularının siyasî varlığının sürdüğü görülmektedir. Süleyman-şah'ın Antakya seferine çıkarken yerine vekil bıraktığı Selçuklu hanedanından olan Ebu'l-Kasım devleti dirayetle yönetti. Dolayısıyla Süleyman-şah hayatını kaybedip oğulları tutsak alınmasına rağmen, Türkiye Selçuklu Devleti varlığını devam ettirdi. Bu dönemde Ebu'l-Kasım'ın gerek Bizans, gerekse de Büyük Selçuklular ile ilişkileri oldu. Önce Ebu'l-Kasım sonra da kardeşi Ebu'l-Gazi'nin saltanat naipliği, Süleyman-şah'ın oğlu Kılıç Arslan'ın Anadolu'ya gelip İznik'te tahtı teslim almasına kadar sürdü.¹⁰²

b. I. Kılıç Arslan Dönemi Selçuklu-Yabgulu İlişkileri

Sultan Melik-şah'ın 1092 yılında öldürülmesiyle birlikte Süleyman-şah'ın oğulları Kılıç Arslan ve kardeşi Kulan Arslan İsfahan'daki esaretten bir şekilde kurtulmuşlar¹⁰³ ve Anadolu'ya gelmişlerdir. Onların Anadolu'ya gelişleri ile ilgili de çeşitli görüşler öne sürülmüşse de, bunlar içerisinde en makul olanı Sultan Melik-şah'ın ölümü üzerine meydana gelen taht kavgaları sonucunda ortaya çıkan karışıklıktan yararlanarak kaçmak suretiyle Anadolu'ya gelmiş oldukları şeklindeki görüştür.¹⁰⁴ Süleyman-şah'ın büyük oğlu Kılıç Arslan, Ebu'l-Gazi'den saltanatı devralarak Türkiye Selçukluları tahtına oturmuştur

¹⁰¹ Koca 2003: 52; Üremiş 2005: 48-50.

¹⁰² Turan, 1993b: 84-87; Koca 2003: 60-63.

¹⁰³ Demirkent (2002: 396-397) Kılıç Arslan ve Kulan Arslan'ın Sultan Berkyaruk'un izni ile Anadolu'ya geldiklerini öne sürmektedir.

¹⁰⁴ Anna Komnena, 1996: 206; Turan 1979: 681; Turan 1993b: 96; Koca 2003: 64.

(1092). I. Kılıç Arslan tahta oturduktan sonra babasının kaldığı yerden faaliyetlerini sürdürmüştür. Çünkü o iki aile arasındaki düşmanlığı unutmamış değildi. Unutmamasını nedeni ise kendisinin de babası gibi hapiste kalarak bunu acısını çekmiş olmasıydı.¹⁰⁵ Bundan dolayı I. Kılıç Arslan'ın da takip ettiği bir doğu politikası bulunmaktadır. Ancak o hemen hükümdar olur olmaz doğuya karşı seferlere çıkamadı. İlk önce İznik'i kuşatmış olan Bizans ordusunu geri çekilmek zorunda bıraktı. Daha önce Bizans tarafından ele geçirilen topraklar yeniden almaya çalışıldıysa da başarılı olamadı. Bu sıralarda I. Kılıç Arslan kızını vererek akrabalık kurduğu¹⁰⁶ Çakan Bey¹⁰⁷ ile Bizans'a karşı ortak harekete geçmek istedi. Ama Bizans, izlediği kurnazca politika sonucu Çakan Bey'in, I. Kılıç Arslan tarafından ortadan kaldırılmasını sağladı.¹⁰⁸ Sultan I. Kılıç Arslan daha elden çıkan topraklarını geri almadan ve Bizans'a hâkimiyetini kabul ettirmeden Bizans İmparatoru ile bir anlaşma yaptıktan sonra yönünü döndüğü doğu seferine çıktı.¹⁰⁹

I. Kılıç Arslan'ın doğu politikasının iki temel hedefi vardı. Bunlardan birincisi, Ermeni Gabriel'in elinde olan Malatya'yı fethederek, Orta Anadolu'da güçlü bir devlet haline gelen ve doğuya ilerleyen Danişmendlilerin genişlemesini engellemektir.¹¹⁰ İkincisi ise, Suriye'de bulunan, Büyük Selçuklu iradesini temsil eden ve babası Süleyman-şah'ın hayatını kaybetmesine neden olan Tutuş'u bertaraf ederek babasının öcünü alıp buradaki toprakları ele geçirmektir. I. Kılıç Arslan'ın henüz batıda Bizans'a karşı mücadelesini tamamlamadan apar topar bir barış yaparak, doğuya yönelmesinin altında yatan neden de Selçuklu-Yabgulu münaferet ve mücadelesi idi.¹¹¹ Bu mücadelede artık üçüncü kuşak, yani I. Kılıç Arslan yer alıyordu.

I. Kılıç Arslan kardeşi Kulan Arslan'ı yerine vekil bırakarak 1095 yılında Malatya seferine çıktı. Şehri kuşattığı sırada Haçlıların Anadolu'ya girerek İznik'e yaklaştığını haber alınca, hızla geri dönmek zorunda kaldı (1097).¹¹² Bundan sonra I. Kılıç Arslan uzun süre Haçlılar ile mücadele etmek zorunda kaldı-

¹⁰⁵ Cahen 1984: 100.

¹⁰⁶ Anna Komnena, 1996: 270.

¹⁰⁷ Çakan Bey ve adı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Kafesoğlu 1984: 55-60.

¹⁰⁸ Turan 1993b: 87-94, 97-98.

¹⁰⁹ Turan 1993b: 98; Koca 2003: 65-70, 88-89.

¹¹⁰ Koca 2003: 70.

¹¹¹ Özaydın 1990: 59-60.

¹¹² Urfalı Mateos 1987: 187; Süryani Mihail 1944: II, 46; Abû'l-Farac 1987: I, 335 -336; Müverrih Vardan 1937: 186; Turan 1993b: 98; Demirkent 1996: 23-24; Koca 2003: 70-71.

ğından dolayı, 1105 yılına kadar yaklaşık on yıl doğuya karşı bir harekette bulunamamıştır.

Haçlı Seferleri I. Kılıç Arslan'ı oldukça yıpratmış devletini küçültmüştür. Bizans, bu seferler esnasında Marmara, Ege ve Karadeniz kıyılarında bazı topraklar ele geçirmiştir. I. Kılıç Arslan daha önce yaptığı gibi bu toprak kayıplarını tekrar geri almak için mücadele edeceği yerde, bunları gözden çıkararak Bizans ile tekrar bir anlaşma yapmış ve yönünü doğuya çevirmiştir.¹¹³

Haçlı Seferlerine karşı her ne kadar ittifak yapmış olsalar da Türkiye Selçukluları ile Danişmendliler, Anadolu hâkimiyeti için rekabet halinde idiler. Bundan dolayı Danişmendli Melik Ahmed Gümüştekin Danişmend Gazi, 1102 yılında Malatya'yı Ermeni Gabriel'in elinden aldı.¹¹⁴ Bu sırada Danişmend Gazi'nin, tutsak aldığı Antakya Prensi Bohemond'u serbest bırakırken aldığı fideden, Haçlılara karşı müttefiki olan I. Kılıç Arslan'a pay vermemesi ikisinin arasını açtı. Bu olay da doğuya doğru sefere çıkmayı düşünen I. Kılıç Arslan'ın çabucak harekete geçmesine neden oldu. O, ilk önce Danişmend Gazi'nin üzerine yürüyerek onu yenilgiye uğrattı.¹¹⁵ Rakibi Danişmend Gazi'nin 1105 yılında vefat etmesi, I. Kılıç Arslan'ın doğuya yönelik faaliyetlerini rahatça sürdürmesini sağladı. Hemen Danişmendli topraklarına giren Sultan I. Kılıç Arslan, iki aylık bir kuşatmadan sonra Malatya'yı ele geçirdi. Onun bu başarısı Saltuklular ve Ahlatşahlar dışında¹¹⁶ Doğu ve Güneydoğu Anadolu Türk beylerinin Türkiye Selçuklu hâkimiyetini tanınmasını sağladı.¹¹⁷ Bu sıralarda Büyük Selçuklu merkezinde Sultan Berkyaruk ile Mehmed Tapar arasındaki taht mücadeleleri ve Berkyaruk'un ölümünden sonra Musul taraflarında meydana gelen gelişmeler, I. Kılıç Arslan'ı bu bölgeye hâkim olma konusunda ümitlendiriyordu.¹¹⁸

1. I. Kılıç Arslan'ın Büyük Selçuklular İle Mücadelesi ve Ölümü

Artık Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da hâkimiyetini sağlayan I. Kılıç Arslan için mücadele sırası, Suriye'ye yani Büyük Selçuklulara gelmiş bulunuyordu. Bu sırada Büyük Selçuklu sultanı Mehmet Tapar Musul'u Çökermiş'ten alıp

¹¹³ Koca 2003: 89.

¹¹⁴ Süryani Mihail 1944: 47. Danişmend Gazi tarafından Malatya'nın fethiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Solmaz 2001: 86-93.

¹¹⁵ Turan 1993b: 106-107; Solmaz 2002: 432.

¹¹⁶ Demirkent 2002: 398.

¹¹⁷ Süryani Mihail 1944: II, 50; Abû'l-Farac 1987: II, 345; Turan 1993b: 107; Koca 2003: 89-90; Özaydın 1990: 59; Demirkent 1996: 52-53.

¹¹⁸ Turan 1979: 686.

komutanlarından olan Çavlı'ya vermişti.¹¹⁹ Çökermiş şehri ona vermek istemiş ve aralarındaki mücadelede Çavlı Çökermiş'i esir alıp hapsetmiş ve o da bu esnada hayatını kaybetmiştir.¹²⁰ Ancak Çökermiş'in vefatına rağmen onun küçük yaşlarda olan oğlu Zengi'nin etrafında toplanan ileri gelenler, şehri Çavlı'ya vermemek için savunmaya geçmişlerdir. Ayrıca Sultan I. Kılıç Arslan'a da haber göndererek eğer gelirse Musul'u ona teslim edeceklerini bildirmişlerdir.¹²¹ Zaten Büyük Selçuklular ile mücadele etmeyi planlayan, hatta Mehmet Tapar'ı tahttan indirerek Büyük Selçuklu tahtına oturmaya¹²² bile düşünecek kadar meseleyi ileri boyutlara taşıyan I. Kılıç Arslan, bu davet fırsatını kaçırmak istemedi. Ordusuyla Malatya'dan harekete geçen I. Kılıç Arslan karşısına çıkan Çavlı'yı yendikten sonra, başka bir direnişle karşılaşmadan Musul'a gelip şehri teslim aldı.¹²³ Burada Büyük Selçuklu Sultanı Mehmet Tapar adına okunan hutbeyi kendi adına okutmaya başladı¹²⁴. Halka iyi davrandı, Musul'u yeniden düzenleyip teşkilatlandırdı ve imar etti. Musul'un kalesine komutan, şehre de kadı ve reis atadı. Burasının yönetimini Melik unvanını verdiği oğlu Şahinşah'a bıraktı.¹²⁵

Görüldüğü gibi I. Kılıç Arslan'ın Musul'da halka karşı davranışı, buradaki idarî düzenlemeler ve imar faaliyetleri artık bu bölgeyi tamamen kendi topraklarına kattığını ve buradan çıkmamayı düşündüğünü göstermektedir. Artık Çavlı'nın şahsında Büyük Selçuklulara karşı savaş açarak, mücadeleyi başlatmış oluyordu.

I. Kılıç Arslan'ın bu faaliyetleri üzerine, daha önce onun karşısında yenilgiye uğrayarak kaçmak zorunda kalan Çavlı, bu defa yalnız başına rakibinin karşısına çıkmak istemedi. Bunun için Tutuş'un oğlu Halep Meliki Rıdvan ve Ar-

¹¹⁹ Demirkent (2002: 398) Mehmed Tapar'ın Musul valisi Çökermiş'in I. Kılıç Arslan ile gizli bir anlaşma yaptığı düşüncesiyle, Musul'un idaresini Çavlı'ya vermek suretiyle, ondan kurtulmak istediğini ifade etmektedir.

¹²⁰ İbnü'l-Esîr 1991: X, 341.

¹²¹ Süryani Mihail 1944: II, 51; Abû'l-Farac 1987: II, 345; İbnü'l-Esîr 1991: X, 339-340; Ahmed b. Mahmud 1977: II, 146-147; Müneccimbaşı 2001: II, 10; Özaydın 1990: 51-52.

¹²² İbnü'l-Esîr 1991: X, 345; Sevim-Merçil 1995: 180; Demirkent 1996: 54; Koca 2003: 91.

¹²³ Süryani Mihail 1944: II, 51-52; Ahmed b. Mahmud 1977: II, 146-147.

¹²⁴ Demirkent (2002: 398) Musul'u ele geçiren I. Kılıç Arslan'ın burada Mehmed Tapar adına okunan hutbeyi kendi adına okutmaya başlamasıyla onun "Büyük Selçuklu Sultanlığı'na adaylığını açıkça ilan etmiş" olduğunu belirtmektedir.

¹²⁵ İbnü'l-Esîr 1991: X, 343; Abû'l-Farac 1987: II, 345; Ahmed b. Mahmud 1977: II, 147; Turan 1993b: 108-109; Koca 2003: 90-92; Özaydın 1990: 60-61; Sevim-Merçil 1995: 178-179; Demirkent 1996: 54-56.

tuk Bey'in oğlu Mardin Emiri İl-Gazi'den askerî yardım aldıktan sonra, I. Kılıç Arslan'ın üzerine yürüdü. I. Kılıç Arslan da Musul'dan harekete geçerken, daha önce Bizans imparatoruna yardıma gönderdiği birlikleri geri çağırdı. Ancak o, bu kuvvetler gelmeden Çavlı ile savaşa girmek zorunda kaldı. İki taraf Habur Nehri kıyısında karşı karşıya geldi. Aslında savaşın başlangıcında I. Kılıç Arslan üstün durumdaydı. Ancak onun yanında yer alan Doğu Anadolu Türk Beylerinin, saf değiştirerek karşı tarafa geçmeleri üzerine, I. Kılıç Arslan'ın ordusu sarsılmaya başladı. Sultan I. Kılıç Arslan bütün gayretlerine rağmen kendi ordusunun yenilgiye uğramasını ve dağılmasını engelleyemedi. Ordusu tamamen dağılan, Çavlı'nın askerlerinin ok yağmuru altında sıkışıp kalan ve bir şey yapamayan Sultan I. Kılıç Arslan, düşmanın eline geçmemek ve canını kurtarmak için atını Habur Nehri'ne sürdü. Ancak atı ve kendisi zırhlı olduğundan dolayı karşı tarafa geçemedi. Habur Nehri'nin sularında kayboldu. Birkaç gün sonra Şemsaniye Köyü'nün kıyısına vuran cansız bedeni, Silvan (Meyyafarikin)'a götürülerek defnedildi (1107).¹²⁶ Böylece Büyük Selçuklular ile mücadeleyi seçen I. Kılıç Arslan da bu uğurda hayatını kaybetmiş oluyordu.

Sonuç

Temelleri Selçuk Bey dönemine kadar uzanan Selçuklu-Yabgulu münaferet, çekişme ve mücadelesi Büyük Selçuklu Tarihi boyunca sürdüğü gibi Türkiye Selçuklularının ilk dönemlerinde de devam etmiştir. Bu mücadele Selçukluları, devlet kurulmadan önce aile içi münaferet ve çekişmelere, devlet kurulduktan sonra da iç isyanlara ve saltanat mücadelelerine neden olarak olumsuz yönde tesir etmiştir. Ayrıca Anadolu'da kendilerine rakip olarak Türkiye Selçukluları gibi bir devletin ortaya çıkmasına ve zamanla Anadolu'nun kaybedilmesine sebebiyet vermiştir. İki taraf arasındaki bu mücadele Yabgulularını daha derinden ve daha kötü şekilde etkilemiştir. Çünkü Kutalmış, oğlu Süleyman-şah ve torunu I. Kılıç Arslan'ın Selçuklular ile yaptıkları savaşlarda hayatlarını kaybetmeleriyle üç kuşağın; dede, baba ve torunun hayatlarına mal olmuştur. Bu mücadele Süleyman-şah birlikte Anadolu'da kurulan Türkiye Selçuklu Devleti'ni de olumsuz yönlerden etkilemiştir. Bu devletin batıda Bizans ile gereği gibi mücadele edememesine ve Anadolu'ya tam olarak hâkim olamamasına neden olmuştur. Türkiye Selçuklularının ilk iki hükümdarının bu mücadelede canları-

¹²⁶ Urfalı Mateos 1987: 231; Süryanî Mihail 1944: II, 52; Abû'l-Farac 1987: II, 346-347; İbnü'l-Esîr 1991: X, 344-345; Azimî 1988: 34; Ahmed b. Mahmud 1977: II, 147-148; Müneccimbaşı 2001: II, 9, 11-12; Turan 1993b: 109; Turan 1979: 686-687; Sevim 1981: II, 41; Cahen 1984: 100; Koca 2003: 92-93; Özaydın 1990: 61-63; Sevim-Merçil 1995: 179-180, 433; Demirkent 1996: 56-58.

nı ve saltanatlarını yitirmelerine ve bunun sonucunda ülkede bir siyasi otorite boşluğunun doğmasına, taht mücadelelerine, devletin zayıflamasına ve bazı topraklarının kaybedilmesine yol açmıŐtır. Selçuklu hanedan ailesi içinde iki taraf arasındaki uzun süren bu münaferet ve mücadele, her iki tarafı baŐta siyasi olmak üzere çeşitli yönlerden olumsuz Şekilde etkilemiştir. ©

KAYNAKLAR

- ABÛ'L-FARAC, Bar Hebraeus (1987). *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, I-II, TTK yay., 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- AGACANOV, Sergey Grigoreviç (2003). *Oğuzlar*, çev. Ekber N. Necef-Ahmet Anna-berdiyev, İstanbul: Selenge Yay.
- AGACANOV, Sergey Grigoreviç (2006). *Selçuklular*, çev. Ekber N. Necef-Ahmet R. Annaberdiyev, İstanbul: Ötüken Yay.
- AHMED B. MAHMUD (1977). *Selçuk-nâme*, haz. Erdoğan Merçil, C. I, İstanbul: Ter-cüman 1001 Temel Eser
- AKSARAYÎ, Kerimüddin Mahmud (2000). *Müsâmeretü'l-ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- ALPTEKİN, Coşkun (1992a). "Büyük Selçuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 7, İstanbul: Çağ Yay., 95-214
- ALPTEKİN, Coşkun (1992b). "Türkiye Selçukluları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 8, İstanbul: Çağ Yay., 209-382.
- ANNA KOMNENA (1996). *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*, trc. Bilge Umar, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- ANONİM SELÇUK-NÂME (1952). nşr. ve trc. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara.
- AŞIKPAŞAOĞLU (1985). *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, hzl. A. Nihal Atsız, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- ATEŞ, Ahmet (1965). "Yabgulular Meselesi", *Belleten*, XXIX/115, Ankara, 517-525.
- AZİMÎ (1988). *Azimî Tarihi*, nşr. ve trc. Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- BEYHAKÎ (1371). *Tarih-i Beyhakî*, nşr. Ali Ekber Feyyaz, Tahran.
- BUNDÂRÎ (1999). *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, çev. Kıvameddin Burslan, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- CAHEN, Claude (1949). "Le Malik-nâmeh et l'histoire des origines Seljukides", *Ori-ent*, II/1, Leiden, 31-65.
- CAHEN, Claude (1984). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, 2. baskı, İstanbul: E Yay.
- DEMİRKENT, Işın (2002). "Kılıçarslan I" mad., *DİA*, C. 25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 396-399.
- DEMİRKENT, Işın (1996). *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer (1994). *Oğuz'dan Selçuklu'ya*, İstanbul: Eren Yay.

- DİVİTÇİOĞLU, Sencer (1996). *Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşu*, İstanbul: Eren Yay.
- İBNÜ'L-ADÎM (1989). *Biyografilerle Selçuklu Tarihi Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)*, çeviri notlar ve açıklamalar Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- İBNÜ'L-ADÎM (1954). *Zübdetü'l-Haleb min tarihi'l-Haleb*, nşr. S. Dehhân, C. II, Dimaşk.
- İBNÜ'L-ESÎR (1991). *el-Kâmil fi't-târih*, çev. Abdülkerim Özaydın, C. 10, Ankara: Bahar Yay.
- İNALCIK, Halil (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1981). "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 10-11, İstanbul, 1-28.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1984). "Selçuklu Çağındaki İzmir Türk Beyi'nin Adı: Çakamı, Çağamı, Çakan mı?" *Tarih Dergisi Prof. Dr. M. C. Şehabettin Tekindağ Hatıra Sayısı*, S. 34, İstanbul, 55-60.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1992). *Selçuklu Tarihi*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1958). "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *Türkiyat Mecmuası*, C. XIII, İstanbul, 117-130.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1953). *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- KESİK, Muharrem (2001). "Kutalmış'ın Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Gayretleri", *Türk Kültürü*, Yıl XXXIX, S. 454, Ankara, 97-105.
- KESKİN, Mustafa (2002). "Gazi Süleyman Şah ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, C. 6, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 529-536.
- KESKİN, Mustafa (1991). "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kurucusu Gazi Süleyman Şah", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 52, İstanbul, 35-42.
- KOCA, Salim (1997). *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, Giresun.
- KOCA, Salim (2006). "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu ve I. Süleyman-Şah", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, C. 1, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 23-35.
- KOCA, Salim (2003). *Türkiye Selçukluları Tarihi*, Çorum: Karam Yay.
- KÖYMEN, Mehmet Altay (1989a). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- KÖYMEN, Mehmet Altay (1992). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı*, C. III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

- KÖYMEN, Mehmet Altay (1989b). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- KÖYMEN, Mehmet Altay (1993). "Süleymanşah ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", *Bellekten*, LVII/218, Ankara, 71-79.
- KÖYMEN, Mehmet Altay (1976). *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- LAURENT, J. (1988). Rum (Anadolu) Sultanlığının Menşei ve Bizans", çev. Yaşar Yücel, *Bellekten*, LII/202, Ankara, 219-226.
- MERÇİL, Erdoğan (2005). *Büyük Selçuklu Devleti, Siyasi Tarih*, Ankara: Nobel Yay.
- MERÇİL, Erdoğan (1992). "Büyük Selçuklular" *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 7, İstanbul: Çağ Yay., 95-214.
- MERÇİL, Erdoğan (1991). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay.
- MİRHOND (1270). *Ravzatu's-safa*, C. IV, Bombay.
- MÜNECCİMBAŞI, Ahmed. b. Lütfullah (2001). *Câmiu'd-düvel*, yay. Ali Öngül, C. I-II, İzmir: Akademi Kitabevi.
- MÜVERRİH VARDAN (1937). "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", çev. H. D. Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi*, 1/1, İstanbul, 153-255.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim (1991). "Arslan b. Selçuk" mad., *DİA*, C. 3, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 402-403.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim (1990). *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G. (2006). *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, İstanbul: Kaknüs Yay.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G. (2013). *Selçuklular, Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, C. I, İstanbul: İsam Yay.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G. (2012). "Selçuklular'ın Kökeni", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ed. Refik Turan, Ankara: Grafiker Yay., 19-37.
- PİYADEOĞLU, Cihan (2011). *Selçuklular'ın Kuruluş Hikâyesi, Çağrı Bey*, İstanbul: Timaş Yay.
- RÂVENDÎ (1999), *Râhatü's-sudûr ve Âyetü's-sürûr*, çev. Ahmet Ateş, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- REŞİDÜ'D-DİN FAZLULLAH (2010). *Cami'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti*, çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, İstanbul: Selenge Yay.

- SADRUDDİN el-HÜSEYNİ (1943). *Ahbârü'd-devleti's-Selçukıyye*, trc. Necati Lügal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- SIBT İBNÜ'L-CEVZÎ (1968). *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-âyân*, yay. Ali Sevim, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay.
- SEVİM, Ali (1993). *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- SEVİM, Ali (1981). *Suriye Selçukluları*, C. I, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay.
- SEVİM, Ali (1983). *Suriye Selçukluları*, C. II, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay.
- SEVİM, Ali- Erdoğan MERCİL, (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay.
- SOLMAZ, Sefer, (2002). "Danişmendliler", *Türkler*, C. 6, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 430-451.
- SOLMAZ, Sefer, (2001). *Danişmendliler Devleti ve Kültürel Mirasları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya.
- SÜMER, Faruk (2002). "Kutalmış" mad. *DİA*, C. 26, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 480-481.
- SÜMER, Faruk (1999). *Oğuzlar (Türkmenler)*, 5. Baskı, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- SÜRYANÎ MİHAİL (1944). *Süryanî Patrik Mihail'in Vekaynâmesi*, çev. H. D. Andreasyan, C. II, TTK Ktp.'nde 44-2 no'lu basılmamış nüsha.
- TOGAN, Zeki Velidî (1981). *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, C. I, 3. Baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TURAN, Osman (1979). "Kılıç Arslan I." mad., *İA*, C. VI, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay., 681-688.
- TURAN, Osman (1993a), *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 3. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yay.
- TURAN, Osman (1993b). *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyâsi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, 3. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yay.
- TURAN, Osman (1979). "Süleyman-şah I." mad., *İA*, C. XI, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay., 201-218.
- URFALI MATEOS (1987). *Urfalı Mateos Vekaynâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli*, çev. Hrant D. Andreasyan, notlar Edouard Dulaurer-M. Halil Yinanç, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

- ULUÇAY, Çağatay (2012). *İlk Müslüman Türk Devletleri*, 4. Baskı, İstanbul: Ötüken Yay.
- USTA, Aydın (2009). "Samâniler", mad., *DİA*, C. 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 64-68.
- USTA, Aydın (2007). *Şamanizm'den Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni*, İstanbul: Yeditepe Yay.
- ÜREMİŞ, Ali (2005). *Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası*, Ankara: Babil Yay.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil (1979). "Çağrı Bey" mad., *İA*, C. III, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay., 324-328.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil (1944). *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- YAZICI, Nesimi (2002). *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, 2. Baskı Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.